

پرخاشگری

ولی الله هاشمپور

اشاره:

در قسمت قبل به تعریف پرخاشگری، پرخاشگری و فرهنگ‌ها، انواع پرخاشگری و تفاوت‌های جنسیتی در پرخاشگری پرداختیم. اینک ادامه این مقاله را تقدیم آشنا دیداران عزیز می‌نماییم:

دیدگاه‌ها و منشأ پرخاشگری

یکی از جنبه‌های حایز اهمیت موضوع پرخاشگری، کنکاش در خصوص منشأ و علت پرخاشگری است. افزایش چشمگیر جنگ‌ها و خشونت‌ها در مقیاس بین‌المللی در طی سده اخیر، توجه همگان به ویژه دانشمندان و محققان به تحقیق نظری پیرامون منشأیابی پرخاشجویی

و داشته است. در این زمینه دو دیدگاه عمده مطرح شده است: دیدگاه غریزی و فطری که در اوایل قرن حاضر مطرح شده و در چند دهه قبل از مقبولیت گسترده‌ای برخوردار بوده است و دیدگاه دیگری که بر وجود منشأ اجتماعی در خصوص علت پرخاشگری استوار است و در چند دهه اخیر رو به گسترش نهاده؛ به طوری که در حال حاضر به عنوان دیدگاه حاکم و مسلط مطرح می‌باشد. در این بخش به بررسی اجمالی نظرگاه منشأ اجتماعی در پرخاشگری می‌پردازیم:

دیدگاه منشأ اجتماعی

این دیدگاه مبتنی بر یادگیری است؛ یعنی

مؤثر هستند، اما در حال حاضر ما درصدد بیان آنها نمی‌باشیم.

الگوی تربیتی نامناسب

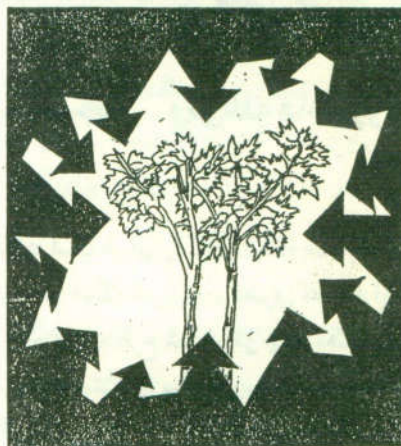
خانواده‌های مساوات طلب و سهل‌گیر و بی‌بندوبار: در این قبیل خانواده‌ها به دلیل آزادی عمل بسیاری که وجود دارد، فرزندان دنبال هر چه می‌خواهند می‌روند و چون امکانات محیطی، فرهنگی و... به آنها اجازه نمی‌دهد که به تمام خواسته‌های دلخواه خود برسند، بنابراین ممکن است زمینه انحراف مانند اعتیاد، بزهکاری و پرخاشگری فراوان به وجود آید.^(۴)

خانواده‌های خود کامه و مقتدر: گرچه این نوع الگوی تربیتی در محیط خانواده گاهی سبب پرورش فرزندان می‌شود که بدون چون و چرا مطیع والدین هستند، اما در موارد زیادی هم سبب به وجود آمدن روحیه سرپیچی، تضادورزی، مخالفت و پرخاشگری در فرزندان به ویژه در دوران نوجوانی به بعد - می‌گردد. در این دوره نوجوان خودش را می‌یابد و می‌فهمد که پدر و مادرش به او زور می‌گویند؛ بنابراین بنای سرپیچی، ضدیت و مخالفت را می‌گذارد.^(۵)

هافمن بعد از انجام تحقیقی، چنین نتیجه می‌گیرد: «کودکانی که در خانواده‌های سختگیر بزرگ می‌شوند، مطیع و فرمانبردارند ولی در بیش‌تر موارد رفتار آنها توأم با پرخاشگری است».^(۶)

پیشوایان دین اسلام نیز الگوی تربیتی همراه با سختگیری و اعمال قدرت را رد کرده‌اند. در این باره حضرت علی علیه السلام فرموده‌اند: آداب و رسوم خود را بر فرزندان‌تان به زور تحمیل نکنید؛ چرا که آنها برای زمانی غیر از زمان شما خلق شده‌اند.^(۷)

رفتارهای انسان تابع یادگیری و شرایط و موقعیت‌های بیرونی است. یادگیری از راه‌های گوناگون همچون مشاهده، تقلید و شرطی‌سازی حاصل می‌شود. از نظر این دیدگاه، پرخاشگری ذاتی نیست بلکه اکتسابی است و از طریق تعامل بین اعضای خانواده و جامعه کسب می‌شود. در این راستا نقش تعلیم و تربیت، خانواده، محیط اجتماعی و رسانه‌های گروهی بسیار با اهمیت است.^(۱) بخش اعظم تحقیقات از چشم‌انداز یادگیری اجتماعی صورت گرفته است.^(۲) بیش‌تر روان‌شناسان (باندورا ۱۹۸۳، بارون ۱۹۷۷، برکوویتس ۱۹۶۲). اهمیت عوامل محیطی، اجتماعی و یادگیری را در تنظیم رفتار پرخاشگرانه مورد تأکید قرار می‌دهند.^(۳)

نقش خانواده در پرخاشگری

در محیط خانواده امور متعددی می‌تواند در بروز و تشدید رفتارهای پرخاشگرانه نقش مؤثر داشته باشد؛ از جمله این امور می‌توان به الگوی تربیتی نامناسب، اختلافات و تعارضات شدید خانوادگی، طلاق و جدایی و تأثیر متقابل خواهر و برادر اشاره نمود. البته پرواضح است که هر یک از این امور در نابسامانی‌ها و رفتارهای ضد اجتماعی

اختلافات خانوادگی

درگیری‌های شدید بین والدین، احساسات منفی کودکان را به دنبال داشته و سبب می‌شود تا کودکان با هم‌سالان خود رفتاری پرخاشگرانه و یا بزهکارانه داشته باشند و معمولاً میان آن‌ها محبوبیتی بدست نیاورند.^(۸)

همچنین فقیر در پژوهش خود به این نتیجه رسید که کودکانی که والدین پرخاشگر دارند، از پرخاشگری بیش‌تری برخوردارند.^(۹) بر اساس تحقیقات تاکمن و همکارش

داشته باشد و در دختران نیز فساد، کینه ورزی‌های شدید، بدبینی و... را به وجود آورد.

در بین فرزندان، پسران بیش از دختران بر اثر طلاق، منفی‌باف، پرخاشگر و نافرمان می‌شوند؛ به طوری که در محیط مدرسه نیز حالت اضطراب و رفتارهای ناهنجار از آن‌ها مشاهده می‌شود.^(۱۱)

در دیدگاه اسلام از طلاق به عنوان یکی از مبغوض‌ترین امور یاد شده که تا حد امکان باید از آن پرهیز شود. از جمله در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چنین آمده است: «هیچ چیز مباح و

جایزی مانند طلاق، مبغوض و منفور پیشگاه الهی نیست.^(۱۲)

تأثیر متقابل خواهر و برادر

بعد از والدین خواهر و برادر بیش‌ترین تأثیر را در شخصیت و رفتارهای اجتماعی یکدیگر دارند؛ به خصوص اگر در سنین ۲ تا ۱۰ سالگی باشند. در روابط خواهر و برادر احتمال یادگیری کودک از الگوهای رفتاری چون وفاداری، حمایت، اختلاف، سلطه‌جویی و رقابت بسیار زیاد است. دخترهایی که دارای برادر بزرگ‌تر از خود

(سال ۱۹۶۶) خانواده‌هایی که از حیث رفتار پرخاشگرانه در سطح بالایی قرار دارند، در معرض آن هستند که از حیث رفتار ضد اجتماعی نیز در سطح بالا باشند.^(۱۰)

طلاق

جدایی والدین از یکدیگر مشکلات فراوانی را در روند رشد فرزندان به وجود می‌آورد که عواقب ناشی از آن ممکن است در نزد پسران بروز رفتارهای ضد اجتماعی از قبیل دزدی، پرخاشگری نسبت به دیگران و... را به دنبال

هستند، معمولاً پرخاشگر و جاه‌طلبند و حالات پسرانه دارند (ساتون، اسمیت و روزنبرگ ۱۹۷۰)؛ در مقابل، پسرهایی که خواهرهای بزرگتر دارند، در قیاس با پسرهایی که برادر بزرگتر دارند، کم‌تر پرخاشگرند (لانگسترث، رامیرز و فرنندز ۱۹۷۵) (۱۳)

نقش تقلید در پرخاشگری

در نظریه یادگیری اجتماعی نقش تقلید از رفتار دیگران به عنوان علت پرخاشگری مورد تأکید قرار می‌گیرد (باندورا، ۱۹۷۳، ۱۹۷۷، ۱۹۸۳). افرادی که دیگران را در حال عمل پرخاشگرانه مشاهده کرده‌اند، آمادگی آن را دارند که در موقعیت مشابه همان کار را انجام دهند.

آیا سرمشق‌های پرخاشگرانه در راه‌اندازی آشوب‌ها، شورش‌ها و رویدادهای مشابه نقش مهمی بازی می‌کنند؟ گزارش دانشمندان اجتماعی از مشاهدات عینی حاضر در صحنه در زمان شروع این قبیل رویدادها، حاکی از آن است که چنین چیزی ممکن است درست باشد. در بیشتر موارد معلوم شده است که پرخاشگری زیاد در صورتی به وجود می‌آید که یک یا چند نفر «آتشین مزاج» مرتکب یک عمل شدید آغازین شوند (لیبرسون، سیلورمن، ۱۹۶۵، مومبوس، ۱۹۶۷) (۱۴)

نقش توهین، و ارزیابی منفی در پرخاشگری

شاید متداول‌ترین علت پرخاشگری روزمره، توهین کلامی یا ارزیابی منفی از سوی شخص دیگر باشد. توهین ممکن است عمدی نباشد؛ اما اگر عمدی تلقی شود و اگر قصد زیان‌آوری به توهین‌کننده نسبت داده شود، یک عمل

پرخاشگرانه تعبیر می‌شود.

این عمل پرخاشگرانه در شخص که مورد توهین قرار گرفته است موجب برانگیخته شدن پرخاشگری می‌شود و این شخص با پرخاشگری متقابل پاسخ می‌دهد. مخصوصاً در موقعیت‌های عمومی که ما می‌کوشیم عزت نفس خود را پیش چشم دیگران محفوظ نگاه داریم، پرخاشگری متقابل در برابر توهین، احتمالاً پرخاشگری اول را تشدید می‌کند و یک دور باطل از افزایش خشونت به وجود می‌آورد که سرانجام به پرخاشگری بدنی منجر می‌شود. (۱۵)

نقش اطاعت از دیگران در پرخاشگری

در بعضی موارد، پرخاشگری در اثر فرمانبرداری از دستور دیگران مانند پدر و مادر، برادر و دوستان صورت می‌پذیرد و در این خصوص این‌گونه اظهار شده است که «یکی از علت‌های اجتماعی مهم پرخاشگری آدمی، اجابت درخواست اولیای امور است که به ما دستور می‌دهند نسبت به دیگران پرخاشگری کنیم. این نفوذ قدرتمند در بعضی آزمایش‌های اطاعت (میلگرام، ۱۹۶۳، ۱۹۶۵، ۱۹۷۴)، به اثبات رسیده است. (۱۶)

نقش تنبیه در پرخاشگری

با توجه به اینکه تنبیه یکی از متداول‌ترین شیوه‌های کنترل رفتارهای پرخاشگرانه است، پژوهش‌گران تحقیقات و آزمایش‌های فراوانی در این مورد به انجام رسانده‌اند که در مجموع نتیجه این تحقیقات بر عدم موفقیت شیوه تنبیه در کنترل پرخاشگری دلالت دارند؛ آزمایش‌های متعدد نشان داده است که در بسیاری از موارد تنبیه سبب

نقش وسایل ارتباط جمعی در پرخاشگری
وسایل ارتباط جمعی نظیر رادیو، تلویزیون،
روزنامه‌ها و مجلات در امر الگو دهی رفتارهای
پرخاشگرانه به مردم نقش بسیار موثری ایفا
می‌کنند. در این میان نقش تلویزیون از برجستگی
خاصی برخوردار است؛ تحقیقات و پژوهش‌های
فراوانی صورت پذیرفته است که اکثریت قریب به
اتفاق آن‌ها بر نقش تلویزیون در ایجاد رفتارهای
ضد اجتماعی نظیر پرخاشگری و جنایت تاکید
دارند.

نقش تلویزیون در پرخاشگری

در چند دهه اخیر هیچ یک از رسانه‌های گروهی به
اندازه تلویزیون در بین مردم گسترش نیافته است؛
به طوری که امروزه اکثریت مردم در سنین مختلف
بخش زیادی از وقت خود را صرف تماشای
برنامه‌های تلویزیونی می‌کنند. یکی از محققان در
زمینه تأثیرات این رسانه چنین اظهار می‌دارد:
«اعتقاد من این است شواهد موجود قویاً با این
نقطه نظر هماهنگی دارند که نمایش خشونت در
رسانه‌های گروهی، این احتمال را که تماشاگران
خود با شیوه‌های تهاجمی مشابهی رفتار کنند
افزایش می‌دهد.»^(۱۸)

تلویزیون با توجه به سمعی و بصری بودنش
در الگو دهی به بینندگان به خصوص کودکان نقش
زیادی ایفا می‌کند؛ بسیاری از افراد سعی می‌کنند
خود را به جای هنرپیشه‌های فیلم‌های جنایی
بگذارند و به بیان دیگر از آن‌ها تقلید می‌کنند.

بر اساس تحقیقی که توسط یک کمیته فرعی
سنای آمریکا انجام گرفته است صحنه‌های جنایی
و خشونت‌آمیز، روش‌های جنایتکارانه را به
کودکان می‌آموزد؛ این صحنه‌ها هم عمل جنایت را

پرخاشگری بیش تر گردیده است.

هنگامی که از تنبیه به طور غیر مؤثر استفاده
شود، ممکن است تمایلات پرخاشگرانه افزایش
یابد. به دلیل این که تنبیه ناکام کننده می‌باشد،
ممکن است شخص تنبیه شده بیش تر برانگیخته و
خشمگین گردد. به علاوه تنبیه در ذات خود، عمل
پرخاشگرانه است که پرخاشگری را تشدید
می‌کند.

تنبیه کردن به خاطر پرخاشگری، یکی از
شیوه‌های کلاسیک در کنترل پرخاشگری آدمی
بوده است. تنبیه (punishment) هنگامی
رخ می‌دهد که احتمال وقوع مجدد رفتار را کاهش
دهد. عامل تنبیه معمولاً - ولی نه ضرورتاً - رویداد
ناخوشایندی است که به دنبال رفتار می‌آید.
گوشمالی، جریمه، از دست دادن پذیرش
اجتماعی، شرمساری، زندانی شدن و امثال آن‌ها
می‌توانند به عنوان عوامل تنبیه به کار روند. در
جامعه ما به صورت گسترده‌ای اعتقاد بر این است
که تنبیه پرخاشگری، پرخاشگری را کاهش
می‌دهد؛ اما به تجربه ثابت شده، آن قدر هم که
تصور می‌شود، اثر بخش نیست.^(۱۷)

به کودک کینه توز ابقا و هم اجرای آن را تأیید می‌کند؛ زیرا کودک را به انجام دادن پرخاشگری، خشونت و جنایت وا می‌دارد. سرگرمی‌های تلویزیونی به ویژه فیلم‌ها در آموزش رفتارهای اجتماعی و جامعه‌پسند و یا ضد اجتماعی و پرخاشگرانه به افراد جامعه، به خصوص به کودکان تأثیر بسزایی دارد.^(۱۹)

شرایط محیطی و پرخاشگری

شرایط محیطی ناخوشایند یا آزار دهنده، ممکن است بعضی از مردم را آماده پرخاشگری کند. دمای زیاد - دست کم تا یک حدّ معین - (بارون ۱۹۷۷)، صدای شدید (دونر شتاین و ویلسون ۱۹۷۶)، و در برخی شرایط ازدحام (فریدمن ۱۹۷۵، اسکاپلر و استاکدیل ۱۹۷۷) پرخاشگری را - به ویژه در افرادی که به نحوی قبلاً خشمگین بوده‌اند - افزایش می‌دهد.^(۲۰)

اشکال و جلوه‌های پرخاشگری

در زمینه پرخاشگری توجه به این نکته به ویژه برای مربیان و والدین ضروری است که این نوع رفتار در افراد به خصوص کودکان و نوجوانان همیشه به یک شیوه و شکل خاص ابراز نمی‌گردد، بلکه به تناسب شرایط موجود در قالب‌ها و اشکال متنوعی از قبیل تمسخر دیگران، لجاجت و سرسختی، درگیری با دیگران، انتقادات بیش از حدّ از عقاید و افکار عمومی، بی‌توجهی نسبت به دستورات بزرگسالان و تناقض‌گویی تجلّی می‌نماید.^(۲۱)

ضرورت اصلاح رفتارهای

پرخاشگرانه

جای بسی تأسف است که علی‌رغم یافته‌های

علمی قابل ملاحظه‌ای که از خلال تجربیات و تحقیقات فراوان متخصصین و پژوهشگران در زمینه کشف علل بیماری‌های روانی همچون پرخاشگری به دست آمده است، هنوز بسیاری از مردم اعتقاد و حساسیتی به لزوم پیشگیری و درمان بیماری‌های روانی ندارند. آن‌گونه که قابل مشاهده است بسیاری از خانواده‌ها خود را تنها ملزم به پیشگیری و درمان بیماری‌های جسمی فرزندان خود می‌دانند و در صورتی که فرزندان‌شان دچار مشکلات روانی گردند نه تنها درصدد معالجه به موقع بر نمی‌آیند بلکه با اتخاذ شیوه‌های غیر اصولی و مضّر همانند تنبیه شدید، سرزنش و... موجب تشدید این‌گونه بیماری‌ها می‌گردند.

برای درمان پرخاشگری قبل از هر چیز باید علل آن شناسایی شود و پس از شناخت انگیزه‌های پرخاشگری در کودک، متناسب با هر یک از انگیزه‌های طرح شده اقدام نمود. ولی به طور کلی می‌توان به کمک ایجاد فرصت‌های مناسب و اقدامات صحیح و مورد قبول اجتماع مانند فعالیت‌ها و مسابقات ورزشی، نقاشی و... به افراد پرخاشگر کمک نمود.^(۲۲)

اشاره به بعضی راه‌های اصلاح

پرخاشگری

برای اصلاح و کنترل پرخاشگری راه‌حل‌هایی عنوان شده است که به طور اجمال عبارتند از:

۱- آگاهی دادن: این مسأله مهمی است که باید به کودک تفهیم شود راه وصول به هدف از طریق پرخاشگری درست نیست.

۲- آشنا کردن کودک به حقوق دیگران.

۳- رفع ناکامی‌ها؛ باید به گونه‌ای به جبران محرومیت‌ها پرداخت.

۴- ایجاد محیط صمیمی.

۵- آماده کردن کودک برای ایجاد دوستی‌ها.

۶- ایجاد سرگرمی و اشتغال آن چنان که حتی فرصت فکر کردن برای دعوا و تهاجم را نداشته باشد (۲۳)

۷- نادیده گرفتن؛ برخی از روان‌شناسان مؤثرترین و مهم‌ترین ابزار برای تغییر یک رفتار نامناسب مانند پرخاشگری را نادیده گرفتن آن می‌دانند. (۲۴)

جنبه طبیعی پرخاشگری

این هشدار قابل ذکر است که اگر کودکی در خانه اندکی جیغ و داد کشید و یا اسباب بازی خود را به این طرف و آن طرف پرتاب کرد نباید زود نتیجه گرفت که او پرخاشگر و یا فردی نامتعادل است، همه‌گاه به مقدار معینی زدن و خراب کردن و جیغ و دادها طبیعی حیات کودکان و از نظر علمی قابل قبول است. جنبه‌های مربوط به رشد و مراحل آن ایجاب می‌کند که کودک گاهی توان خود را مورد آزمایش قرار دهد و ببیند در چه وضعی و موقعیتی است، یا مثلاً پدر و مادر تا چه میزان از او نازکشی دارند و او به چه میزان می‌تواند بر آن‌ها تسلط داشته باشد. بدین‌سان والدین از پرخاشگری‌های او نباید ناراحتی به خود راه دهند و گمان کنند آن‌ها در آینده افرادی پست و رذل خواهند شد. (۲۵) ■

پی‌نوشت‌ها

۱- محمدکریم خداپناهی، جزوه روان‌شناسی

فیزیولوژیک، ص ۴۹

۲- ریستاویکسن نلسون و ایزرایل، اختلال‌های رفتاری کودکان، ترجمه محمدتقی منشی طوسی،

ص ۵۲۳

۳- مهدی محی‌الدین بناب، روان‌شناسی انگیزش و هیجان، ص ۵۷

۴- روان‌شناسی رشد (۲) با نگرش به منابع اسلامی، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ص ۸۸۸

۵- احمد فتحی آشتیانی، جزوه روان‌شناسی رشد، ص ۴۴

۶- روان‌شناسی رشد (۲)، پیشین، ص ۸۷۳

۷- ابن ابی‌الحدید، شرح نهج‌البلاغه، ج ۲۰، ص ۲۶۷

۸- احمد فتحی آشتیانی، پیشین، ص ۸۷۳

۹- آدامز میلز و شرف، روان‌شناسی کودکان محروم از پدر، ترجمه خسرو باقری و محمد عطاران، ص ۹۹

۱۰- همان، ص ۱۱۰

۱۱- روان‌شناسی رشد (۲)، پیشین، ص ۸۸۸

۱۲- محمد حرالعاملی، وسایل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۶۷

۱۳- روان‌شناسی رشد (۲)، پیشین، ص ۸۶۶ - ۸۶۴

۱۴- مهدی محی‌الدین بناب، پیشین، ص ۵۹

۱۵- همان، ص ۵۱

۱۶- همان، ص ۵۹

۱۷- مهدی محی‌الدین بناب، پیشین، ص ۶۲

۱۸- همان، ص ۶۰

۱۹- روان‌شناسی رشد (۲)، پیشین، ص ۹۳۹

۲۰- مهدی محی‌الدین بناب، پیشین، ص ۵۹

۲۱- احمد فتحی آشتیانی، پیشین، ص ۵

۲۲- شکوه نوابی‌نژاد، رفتارهای بهنجار و نابهنجار کودک و نوجوان، ص ۷۹

۲۳- علی قائمی، خانواده و دشواری‌های رفتاری در کودکان، ص ۲۲۲

۲۴- احمد فتحی آشتیانی، پیشین، ص ۵

۲۵- علی قائمی، پیشین، ص ۲۲۲